

ПОШУКИ ТА ЗНАХІДКИ

В. Б. ЛЮБЧЕНКО (Київ)

Кармалюк чи Карманюк?

Фольклорний образ, як ідеалізоване народом відображення певних рис реальної історичної особи, звичайно, не є тотожним самій цій особі, а інколи й досить далеким від неї, проте магіка народного слова така сильна, що подекуди під її впливом перебуває навіть фахова історична наука. Ідеалізація може торкнутися навіть прізвища історичної особи, і ми маємо тому яскравий приклад: ось уже понад століття реальна постать української історії — подільський розбійник Устим Карманюк як у багатющому фольклорному спадку нашого народу, так і в присвячених йому та його добі історичних працях, фігурує не під своїм родинним прізвищем «Карманюк», а під створеними народною уявою його формам: «Кармелкж» та «Кармалюк». Фольклористика, безперечно, і надалі матиме справу з прізвищем «Кармалюк» як невід'ємним елементом того ідеалізованого образу, що був створений народом. Історична ж наука, на нашу думку, повинна повернути реальній постаті — ватажку розбійників Устиму його справжнє прізвище — «Карманюк». Це дослідження якраз і має на меті розставити всі крапки над «і» в питанні про прізвище українського «Робін Гуда» та його форми, а також суттєво доповнити та виправити на основі метричних записів відомості про родовід народного героя.

Першоджерелом для нас є дві метричні книги (за 1781—1799 та 1798—1821 рр.) Свято-Покровської (Покрова Пресвятої Богородиці) церкви с. Головчинців Латинського повіту (тепер с. Кармалюкове Жмеринського району Вінницької області)¹. Усього вони містять дев'ять записів про Устима (один в першій книзі та вісім — в другій)* причому прізвище в усіх випадках без будь-якого сумніву передається формою «Карманюк» — в називному відмінку та «Карманюка» і двічі «Карманючка» — у родовому; ім'я ж подається поза всякою системою різними формами одного імені чи близькими формами різних імен: «Савастнян», «Севастиян», «Устиян», «Іустиян», «Августин», «Агустин»².

Про проходження прізвища «Карманюк» дізнаємося з кількох нетипових записів про Устимового батька Якіма, нетипових тому, що він теж повсякчас іменується Карманюком. Так, в записі від 23.10.1782 та 6.11.1782 р. він виступає як «Яким Кармана старого син», а в записі від 3.06.1809 р. — як «Яким Трофимов син Карман»³. Отже, дід Устима Трохим мав прізвище, а вірніше прізвисько, Карман, а оскільки в Головчинцях окрім його синів Якіма та Кирила та їх родин (як це видно з метричних книг) більше Карманів — Карманюків не було, то він, ймовірно, і став першим у родині, хто отримав це прізвисько, яке поступово перетворилося на повноцінне прізвище з додаванням до основи «Карман» суфікса «юк» (але не можна повністю виключати, що Трохим не був першим у родині Карманом, а тільки першим з них оселився в Головчинцях).

У 1860-ті рр. з'являються перші наукові та літературні твори, котрі тією чи іншою мірою висвітлюють питання про Устима Карманюка. Подана в них інформація про нього цілком ґрунтується на фольклорних джерелах, інколи відверто фантастичних за своїм змістом. Пріоритет в поданні відомостей про Устима Карманюка, здається, належить польськомовній «Енциклопедії Повшехній», що у 1863 р. вмістила на своїх сторінках присвячену йому замітку Адольфа Барановського. Автор, до речі, досить прихильний до ватажка розбійників, подає Устимове прізвище у справжній формі «Карманюк» ("Karmaniuk"), але на закінчення чомусь (можливо, згідно з

фольклорною традицією) зазначає, що воно «не було родинним, а тільки — набутим, видуманим («przybrane»)»⁴.

Двома роками пізніше, у 1865, перебуваючи за кордоном, на основі власних вражень від життя на Поділлі у 1855—1858 рр. пише казку-повість «Кармелюк» Марко Вовчок, відкриваючи нею цілу еру вживання українськими письменниками аж до 20-х рр. наступного століття включно форми «Кармелюк» на означення Устимового прізвища⁵. Що спричинилося до вибору письменницею саме такої форми прізвища, сказати напевно важко, можливо, — її власні уподобання, а можливо, — якась вузько-регіональна народна традиція, оскільки в місцях безпосередньої діяльності Устима Карманюка (як ми це далі побачимо) його справжнє прізвище зазнало трансформації у бік форми «Кармалюк».

У 1871 р. з'являється тритомна праця «Сибирь и каторга» російського дослідника С. Максимова. Вона містить й кілька розлогих згадок про Устима Карманюка, що спиралися на фольклор, який побутував в місцях заслання Устима. Як і Марко Вовчок, Є. Максимов вживає форму «Кармелюк»⁶.

Особливий інтерес для нас становлять кілька присвячених Устиму Карманюку сторінок з великої, виданої у 1872 р., книги подільського церковного діяча та історика М. Симашкевича⁷. Цікаві насамперед тим, що дозволяють нам збагнути причину трансформації справжнього прізвища Устима Карманюка у народній свідомості. Симашкевич, як типовий подолянин, називає Устима «Кармалюком» і, полемізуючи, очевидно, з уже згаданою «Енциклопедією Повшехною», а можливо, й з взагалі поширеною серед поляків традицією, вбачає польську інтригу у тому, що поляки (цитуємо без перекладу за оригіналом, щоб не втратити авторський колорит), «обвиняють його в воровстві, в насмешку називали його и до этой поры называют Карманюком», й нижче у примітці дає пояснення вживаній поляками форми прізвища Устима, що якраз і була його справжнім прізвищем: «То карманщик, мелкий вор»⁸.

Примха долі полягала у тому, що справжнє прізвище Устима — «Карманюк» для його сучасників дослівно означало «дрібний крадіжник», а отже, ніяк не пасувало образу того ідеалізованого розбійника, про якого співають у численних варіаціях:

«...Зовуть мене розбійником,
Кажуть, — розбиваю,
Я нікого не вбиваю,
Бо сам душу маю.

В багатого відбираю,
А бідному даю,
За то ж мені не гріх буде,
Що я поділяю...»⁹

Отже, саме з тих же мотивів, що викликали обурення у Симашкевича, й в народній свідомості відбулася трансформація родинного прізвища Устима у форму «Кармалюк». А що народ в той час добре розумів значення слова «карман», яке в сучасній українській мові відсутнє, свідчать словники Грінченка та «Етимологічний», що фіксують вживання слова «карман» в то*гочасній Україні у значенні «кишеня»¹⁰. Дід Устима — Трохим Карман отримав своє прізвисько не обов'язково тому, що був крадіжником, він міг бути просто заощадливою, трохи скупкою людиною й міг набути своє прізвисько так само, як свого часу Московський князь Іван, прозваний «Калитою».

Найкраща у XIX ст. розвідка про Устима Карманюка, до того ж єдина, написана на підставі архівних джерел, належить перу відомого польського історика та письменника — подолянина Й. Ролле. Його історико-художнє оповідання «Опришек» побачило світ у 1879 р.¹¹ Польський історик був добре обізнаним зі справжнім прізвищем «останнього гайдамаки» й кілька разів вживав його у своїй праці в принципових моментах поряд з формою «Кармелюк», яку він вважав народною. Цікаво, що коли у 1886 р. «Киевская Старина» надрукувала трохи скорочений переклад оповідання Ролле під назвою «Кармелюк», то скороченнями виявились якраз ті принципові місця, де Ролле вживав замість «Кармелюк» — «Карманюк» з відповідною мотивацією¹². Наведимо кілька характерних прикладів таких скорочень, котрі не можна недооцінювати, адже переклад праці Ролле був і залишається першорядним

джерелом про Устима Карманюка, яким широко користуються дослідники й сьогодні й з якому відсутній, на противагу оригіналу, навіть натяк на те, що існує якась проблема, пов'язана із прізвиськом народного героя. Так, навівши одне прислів'я про Карманюка, Ролле пише в польськомовному оригіналі: «Бачте, отже, що і прізвисько народ змінив ще за життя опришка, і він [тобто Карманюк] теж радо тією зміною користувався, хоча його родина до цього часу ще живе і по давньому Карманюками зветься»¹³. В іншому місці знаходимо у Ролле: «Устим Карманюк, потім Кармелюком прозваний, народився...»¹⁴. Складається враження, що невідомий перекладач твору Ролле теж вбачав польську інтригу у справжньому Устимовому прізвисьці, а тому завбачливо і педантично усунув його при перекладі.

Журнал «Киевская Старина» вже у перший рік свого існування (у 1882 р.) вмістив на своїх сторінках кілька фольклорних матеріалів про Устима Карманюка з передмовою та коментарями А. Смоктя, який вживав виключно форму «Кармелкж», що була освячена авторитетом наукового журналу й надалі вживалася у ньому¹⁵. Тому, коли у наступному році в журналі з'явився переказ про Устима, записаний від корінної подолянки, яка називала Устима — «Кармалюком», то автор допису, немовби вибачаючись перед редакцією, зробив примітку: «На Поділлі не говорять «Кармелюк»»¹⁶.

До канонізації форми «Кармелюк» спричинився і «Энциклопедический словарь» видавців Брокгауза та Єфрона (1895 р.), що, маючи за взірць «Киевскую Старину», саме так називав подільського розбійника¹⁷. Польська ж енциклопедія у 1903 р. подає як справжнє прізвисько, так і його форми: «Карманюк, званий також Карменкжом або Кармелюком ...»¹⁸.

Починаючи з 20-х рр. ХХст., форма «Кармалюк» рішуче витісняє з наукової літератури форму «Кармелюк». З цей час дослідники знайомляться з судовими документами про Карманюка, відвідують місця його перебування, у них з'являються питання щодо Устимового прізвиська, на які вони намагаються (далеко не всі) дати більш-менш задовільну відповідь. Надзвичайно важливою з цього погляду є стаття С. Якимовича (її автор у 30-ті роки поповнив когорту «українських буржуазних націоналістів») «Устим Кармзлюк в судових актах», що вийшла друком у 1923 р.¹⁹ С. Якимович проблему прізвиська Устима Карманюка розглядає в одній з приміток, і хоч приходиться до невірної кінцевої висновку, ми подаємо його погляд без скорочень, адже ніхто після нього не намагався у публічній формі обговорити цю проблему, а ще через деякий час на неї просто заплющили очі, беззастережно прийнявши офіціалізовану радянською наукою форму прізвиська Устима — «Кармалюк».

«Щодо прізвиська, — писав С. Якимович, — то тут є деякі хитання як в вимові, так і в правопису. На Поділлі вимовляють виразно «Кармалюк», про що свідчить як сучасна вимова, так і зауваження інших подолян (див.: А. В. «Визит Кармелюка» // Киевская Старина. 1883—11—466). Щодо судових актів, то в актах: Д. I, V, VI — знаходимо «Карманюк», в Д. II, IV — «Кармалюк», в Д. Ш — «Кармелюк». В самому селі Головчинцях вників Кармалюка звуть «Карманами», вважають це прізвисько старішим, ніж «Кармалюк». Але тут треба взяти до уваги народну етимологію, яка по-своєму наближає слово до буденного його розуміння. Щодо вимови самого прізвиська «Кармалюк», то на Поділлі, як довелося чути в живій мові, «виразно» говорять «Кармалюк»»²⁰.

Якщо С. Якимович не помилився (ми, доки не переглянемо всі справи, не впевнені у цьому), то це означає, що народна ідеалізація прізвиська ватажка розбійників ще за життя останнього торкнулася навіть окремих судових справ, а саме їх у вищенаведеній примітці С. Якимович позначив римськими цифрами та подав їх перелік за назвами у своїй статті. Такі ж списки судових справ подали І. Єрофіїв у 1924 р. (у нього в назві справ бачимо лише форму «Кармалюк») та упорядники в передмові до збірника документів «Устим Кармалюк», що побачив світ у 1948 р. (у них у назві всіх справ, як і в поданих в збірнику документах, стоїть справжнє прізвисько Устима — «Кар-

манюк», проте вони самі, називаючи Устима «Кармалюком», жодним словом не пояснюють це очевидне протиріччя між прийнятою формою прізвища та тою, що виступає в судових документах²¹.

Завдяки ще одній статті С. Якимовича, виданій у 1928 р., довідуємося про досить незвичний правопис народної форми Устимового прізвища в церковному літописі с. Шляхових Каричинець (де було вбито Карманюка), складеного[^] очевидно, набагато пізніше описаних у ньому подій. Літопис згадує про розбійника «Кар-Мелюка»²².

Цікаво, що ще у 1935 р. прями нащадки Устима Карманюка зберігали прадідівське прізвище, вірніше його першооснову і звалися «Карманами», а в переказах односельці називали Устима його справжнім прізвищем — Жарманюк²³. Але в пізніший час і Устимові нащадки були «кармалюкизовані» та й чи могло бути інакше в селі, що вже мало назву не «Головчинці», а «Кармалюкове», принаймні, коли В. П. вовкодав робив у 60—80-ті роки фольклорні записи, його співбесідники вже мали прізвище «Кармалюк»²⁴.

Отже, спочатку народна ідеалізація, що призвела до утворення кількох форм прізвища подільського розбійника, а у ХХ ст. беззастережна офіціалізація чи то канонізація радянською наукою однієї з цих форм — все це спричинилося до того, що реальна історична особа була позбавлена свого справжнього прізвища.

Довгий час (починаючи від Й. Ролле і закінчуючи С. Якимовичем та І. Єрофісвим) відомості про родовід Устима Карманюка спирались переважно на судові документи, що дозволило встановити найголовніших членів його родини та їхній приблизний вік, приблизний тому, що в судових актах фіксувався вік людини з її слів чи слів свідків, а це майже завжди давало розходження у рік чи більше відносно віку справжнього.

Лише в середині 30-х років було знайдено в архіві метричну книгу церкви Головчинців за 1781—1799 рр. та розшукано у 1935 р. в Головчинцях сповідальні розписи І книги шлюбних записів за 1796—1840 рр. Це дало можливість встановити точний рік народження Устима, дати його першого та другого шлюбів, відомості про першу дружину (про яку раніше майже нічого не було відомо), імена всіх його дітей та приблизні дати їх народження. Зробив це А. Хвиля, який видав у 1936 р. книгу «Устим Кармалюк», що містила спеціальний додаток за назвою «Кілька уваг за приводу дати народження Кармалюка та його родинний стан»²⁵, Саме А. Хвиля першим вмістив у своїй книзі фотокопії запису про схрещення Устима та палітурки метричної книги, які в пізніший час подавалися вже в копіях з його фотокопій у різних виданнях. Він навряд чи не помітив, що у записі про охрещення Устима, як і в інших переглянутих ним документах, прізвище ватажка розбійників було передано у формі «Карманюк», проте дослідник не наважився, дублюючи текст запису про охрещення в своїй книзі, написати справжнє прізвище й замінив його офіціалізованою формою «Кармалюк»²⁶.

Просто дивно, що починаючи з 40-х років ХХ ст., дослідники, які писали про Карманюка, оперували значно скромнішими відомостями про його родовід, ніж їх мав у 1936 р. А. Хвиля. Хіба що В. Вовкодав вже у 80-ті роки оволодів сумою знань п'ятидесятирічної давності в цій галузі й доповнив її відомостями про Устимових нащадків²⁷.

Тепер ми маємо можливість істотно розширити відомості про родовід Устима Карманюка і встановити цілу низку точних дат з життя членів його родини, спираючись не лише на метричну книгу за 1781—1799 рр. (яку після А. Хвилі ніхто не вивчав), а й на зовсім не досліджену до цього часу метричну книгу за 1798-1821 рр.

До того, що ми вже писали про Устимового діда — Трохима Кармана, можемо додати, що помер він, мабуть, незадовго перед 1781 р., оскільки на початку 1780-х років про нього ще була свіжа пам'ять в селі²⁸.

Про Устимову мати — Олену Василівну — відомо, що померла вона 30 січня 1806 р. і, що цікаво, — через день після того, як Устим повинчався уперше. Було їй на час смерті — 55 років (потрібно пам'ятати,

і в усіх подібних випадках також, що зазначення у метричних книгах віку є дуже приблизним).

Батько Устима — Яким Трохимович Карманюк, маючи згідно з записом 60 років, менш ніж за півроку після смерті дружини, 13 травня 1806 р. узяв вдруге шлюб з вдовою Марією Іванівною Трохимихою (очевидно, вдовою за чоловіком Трохимом). Помер Яким Карманюк через три роки — 3 червня 1809 р. і тоді йому записали 67 літ віку³⁰.

Старшими дітьми (народженими до 1781 р.) Якіма та Олени були: син Микола, який помер 22 грудня 1783 р., та дочка Марія, котра 24 січня 1798 р. вийшла заміж за Дмитра Івановича Шарповського з міста Ярошева³¹.

Далі йшли два хлопчики на ім'я Лука, охрещені відповідно 13 жовтня 1782 р. та 19 жовтня 1784 р. Один з них помер 2 січня 1787 р., а про другого більше нічого не було чути³².

27 лютого 1787 р. Устима Карманюка охрестили під ім'ям «Савастиян», отже, 27 лютого не є датою його народження, як це прийнято вважати³³. Між народженням дитини та її схрещенням звичайно минало кілька днів, а то й більше тижня. Зазначати ж обидві ці дати в метричних книгах розпочали лише на початку XIX ст» Таким чином, точна дата народження Устима нам невідома.

Деякий час Устим ріс із молодшим братом Іваном, охрещеним 29 серпня 1789 р., проте Іван помер ще хлопчиком 17 січня 1796 р.³⁴

23 лютого 1793 р. охрестили двійко дівчаток — близняток Оксану та Фросиму, але остання, проживши кілька років, померла 9 грудня 1795 р.³⁵

А. Хвиля зі сповідальних розписів за 1798 р. довідався, що до родини Якіма та Олени Карманюків як їхні діти були приписані: Костянтин — 18 років, Василь — 6 років та Аврам — 2 років³⁶. Але оскільки в метричних книгах вони ніде не виступають як їхні діти, то ми схильні думати, що вони належали до категорії вихованців, тобто осиротілих хрещеників Якіма та Олени.

Першою Устимовою дружиною, з якою він повінчався 28 січня 1806 р., була Явдоха (Євдокія) Петрівна Ясишина, якій на час вінчання записали 18 років (на жаль, нам не вдалося відшукати запис про її хрестини). Померла вона 13 травня 1809 р. і тоді вказали, що їй — 23 роки³⁷.

Старшою дитиною Устима та Явдохи була дочка Настя, яка народилася 29 жовтня 1806 р. (охрестили її 8 листопада). Настя не прожила й чотирьох років і померла 4 червня 1810 р.³⁸

Народила Явдоха Устиму 30 січня 1808 р. ще й сина Івана, якого охрестили 1 лютого того ж року³⁹.

Марія Антонівна Щербань — друга дружина Устима Карманюка, була охрещена 29 січня 1790 р. її вінчання з Устимом відбулося 24 січня 1811 р.⁴⁰

Марія народила Устиму трьох синів: 22 лютого 1812 р. — Остапа (хрестини — 24 лютого), 4 травня 1815 р. — Івана (хрестини — 8 травня) та 25 лютого 1821 р. — Тараса (охрещений у день народження)⁴¹.

Потрібно згадати ще про Устимового рідного дядька — Кирила Трохимовича Карманюка, котрий помер 10 травня 1810 р., як було записано, у віці 50-ти років⁴².

Син Кирила, двоюрідний Устимів брат Микола, досить близький до Устима (був свідком на його другому вінчанні), охрещений 1 грудня 1782 р.⁴³

Сподіваємося, що наша розвідка про Устимове прізвище, а також нові точні дані про його родовід сприятимуть деміфолопозації цієї безперечно непересічної постаті в історії України першої половини XIX ст. і будуть взяті до уваги дослідниками, які пишуть про Устима Карманюка та його добу.

¹ Центральний державний історичний архів України у Києві (далі — ЦДІА України), ф, 224, оп. 1, спр. 226 (книга за 1781—1799 рр.); спр. 223 (книга за 1798—1821 рр.).

² Там же, спр. 226, арк. 11 зв. (27.02.1787 — «Савастиян»); спр. 223, арк. 89 зв. (28.01.1806 — «Устиян»), 31 (8.11.1806 — «Устиян»), 36 ШШ808 — «Августин»), 150 (4.06.1810 — «Іустиян»), 96 (24.01.1811 — «Севастиян»), 57 (24.02.1812 — «Августин»), 65 зв. (8.05.1815 — «Севастиян»), 114 (25.02.1821 — «Агустин»).

- ³ Там же, спр. 226, арк. 43 зв. спр. 223, арк. 148.
- ⁴ Encyklopedyja Powszechna. — Т. 14. — Warszawa, 1863. — S. 131, 132.
- ⁵ Українська літературна енциклопедія. — Т. 1. — К., 1988. — С. 341, 342.
- ⁶ Див.: Максимов С. Сибирь и каторга: В трех частях. — СПб., 1871 — Ч. I — С 375, 379, 415; Ч. 2. — С. 179.
- ⁷ Див.: Симашкевич М. Римское католичество и его иерархия в Подолии. — Каменец-Подольский, 1872. — С. 442—444.
- ⁸ Там же. — С. 443.
- ⁹ Якимович С. Устин Кармалюк в судових актах // Червоний шлях. — 1923. — № 8. — С. 135.
- ¹⁰ Див.: Словарь української мови: Зібрала редакція журналу «Киевская Старина». Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. — Т. 2. — К, 1908. — С. 222; Етимологічний словник української мови. — Т. 2. — К., 1985. — С 393.
- ¹¹ Див.: Аїтопі J, Opryszek (Opowiesc zdarzen prawdziwych) // Antoni J. Gawedy z przeszlosci. — T. I — Lwow, 1879. — S. 133—238.
- ¹² Диви Ролле Кармелюк Щеревод с польского) // Киевская Старина. — 1886. — Март. — С. 495—560.
- ¹³ Antopi J. Op. cit. — а 137.
- ¹⁴ Ibid. — S. 146.
- ¹⁵ Див.: Смохтий А. Кармелюк // Киевская Старина. — 1882. — Окт. — С. 183—189.
- ¹⁶ А. В. Визит Кармелюка // Киевская Старина. — 1883. — Февр. — С 466.
- ¹⁷ Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. — Т. 14а. — Кн; 28. — СПб., 1895. — С. 557.
- ¹⁸ Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. — Т. 33—34. — Warszawa, 1903. — S. 847,
- ¹⁹ Якимович С. Назв, праця. — С. 112—135.
- ²⁰ Там же. — С. 119.
- ²¹ Порівняйте: Там же. — С. 114—115; Єрофіїв І. До питання про Кармалюка // Червоний шлях. — 1924. — № 6. — С. 174; Устим Кармалюк: 36. документів. — К., 1948. — С. 5, 6.
- ²² Якимович С. На місцях останніх днів Кармалюка // Україна. — 1928. — Кн. і. — С. 58.
- ²³ Див.: Хвиля А. Устим Кармалюк (До століття з дня смерті Устима Кармалюка). — Харків, 1936. — С 57, 70, 105, 106.
- ²⁴ Диви Калинова сопілка: Антологія української народно? творчості. — К., 1989. — С. 590 (примітки до переказів «Спогади діда Кузьми» та «Коли Устима не стало»).
- ²⁵ Див.: Хвиля А. Назв, праця. — С. 65—72.
- ²⁶ Там же. — С 66.
- ²⁷ Диви Вовкодав В. П. Родовід Устима Кармалюка // Тези доп. наук. конф. «Народний герой Устим Кармалюк: (До 200-річчя від дня народження)». — Кам'янець-Подільський, 1987. — С. 34, 35.
- ²⁸ Диви ЦДІА України, ф. 224, оа 1, спр. 226, арк. 43 зв. (В записах від 23.10.1782 та 6.11.1782 Устимового батька названо «сином Кармана старого*»).
- ²⁹ Там же, спр. 223, арк. 138 зв.
- ³⁰ Там же, арк. 89 зв., 148.
- ³¹ Там же, спр. 226, арк. 57; спр. 223, арк. 80.
- ³² Там же, спр. 226, арк. 4, 8, 58 за
- ³³ Там же, арк. 11 зв.
- ³⁴ Там же, арк. 17 зв., 71.
- ³⁵ Там же, арк. 28, 71.
- ³⁶ Хвиля А. Назв, праця. — С. 69.
- ³⁷ ЦДІА України, ф. 224, оп. 1, спр. 223, арк. 89 зв., 148.
- ³⁸ Там же, арк. 31, 150.
- ³⁹ Там же, арк. 36.
- ⁴⁰ Там же, спр. 226, арк. 19 зв.; спр. 223, арк. 96.
- ⁴¹ Там же, спр. 223, арк. 57, 65 зв. 114.
- ⁴² Там же, арк. 150.
- ⁴³ Там же, спр. 226, арк. 4.